

КОНТАКТИ. РЕЦЕПЦІЇ. ПАРАЛЕЛІ

УДК 821.161.2-95.091 І.Франко:821.133.1-051

ФРАНЦУЗЬКЕ ПИСЬМЕНСТВО У ЛІТЕРАТУРНІЙ КРИТИЦІ ІВАНА ФРАНКА (ОКРЕМІ ПЕРСОНАЛІЇ)

Ярема КРАВЕЦЬ

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
кафедра світової літератури,
вул. Університетська, 1, Львів, Україна, 79000,
e-mail: svitlit@franko.lviv.ua*

У літературознавчій спадщині Івана Франка знаходимо майже півсотні персоналії французького письменства різних часів, які не мали української інтерпретації у його перекладацькій практиці. З'ясування їхнього місця у критиці І. Франка дає змогу глибше зрозуміти причини зацікавлення Каменяря певним письменником, джерела пізнання та оцінку спадщини письменника, зокрема, в порівняльному аспекті. Ідеться про оцінку творчості М. Монтеня, французьких класицистів, Вольтера, Жана-Жака Руссо, Жорж Санд, Ежена Сю, Оноре де Бальзака та інших прозаїків і драматургів.

Ключові слова: І. Франко, французька проза і драматургія, літературні студії, французькі класицисти, Вольтер, Ж.-Ж. Руссо, О. де Бальзак.

Французькому письменству у літературній критиці Івана Франка належить особливе місце. Автор цієї статті присвячував зазначеній науковій проблемі окремі виступи під час роботи традиційних щорічних наукових франківських конференцій у Львівському національному університеті імені Івана Франка – «Французька проза у літературознавчій і перекладацькій діяльності Івана Франка»; «Французька поезія у літературознавчій і перекладацькій діяльності Івана Франка»; «Іван Франко: переклад драми В. Гюго “Торквемада” (1882)». У цих доповідях йшлося про Каменяреве прочитання Віктора Гюго, Гюстава Флобера, Альфонса Доде, Емілі Золя. Ці дослідження, разом з іншими студіями, присвяченими французькомовній Франкіані, зібрані у науковому виданні “Quae scripsi, scripsi”: романські літератури у рецепції Івана Франка» [1].

Уже звичайний огляд іменного покажчика довідкового тому до Зібрання творів І. Франка у 50-ти томах виявляє нам до п'ятдесяти прізвищ французьких прозаїків і поетів, які були згадані у літературознавчих дослідженнях Каменяря і вартують окремої розмови; панорамність таких зацікавлень І. Франка – від середньовічних Бертрана де Борна і Бернада де Вентадорна до Мішеля де Монтеня, через класицистів XVII століття Нікола Буало, П'єра Корнеля, Жана Расіна, Жана Батіста Мольєра і Франсуа Фенелона, до романтиків і реалістів XIX століття – Франсуа-Рене де Шатобріана, Альфреда де Віньї, Альфреда де Мюссе, Жорж Санд, Оноре де Бальзака, Ежена Сю та інших аж до Жюль Верна – ще раз засвідчують енциклопедичність знань українського мислителя, ґрунтовну обізнаність із літературним процесом Франції, який І. Франко трактував у контексті загальноєвропейського літературного процесу.

А звідси, виклад матеріалу, виголошеного у назві цієї статті, будемо трактувати за такими розділами: французька література Середньовіччя; література Відродження і класицизму; література Просвітництва; література XIX століття (романтизм і реалізм).

Французьке **Середньовіччя** у літературознавчій критиці І. Франка цікаво потрактовано у його праці «Данте Аліг'єрі. Характеристика середніх віків. Життя поета і вибір із його поезії» (1905–1912), де у розділі «Культура середніх віків» І. Франко, торкаючись питання «першої рицарської поезії вищого стилю, яку потім перекладувано та перебудовано в Німеччині, Італії, Англії, Швеції, Чехії і навіть у нас» [2, т. 12, с. 43] серед трубадурів виокремив Бернарда де Вентадорна і Бертрана де Борна, ілюструючи свою характеристику перекладом канцони обох поетів. Мовлячи про південнофранцузьку поезію трубадурів, І. Франко називав Бернарда де Вентадора серед найвидатніших трубадурів, а Бертрана де Борна «найбільш войовничим із трубадурів, чоловіком незвичайної енергії та сили слова, [...] якого життя та діла були темою для многих пізніших поетів» [2, т. 12, с. 45].

Стосовно французької літератури **Відродження** у Франковій літературно-критичній спадщині знаходимо лише М. де Монтеня – згадку про нього письменник помістив у статті про твір Генріха Клейста «Маркіза О...», що був його власним перекладом; письменник вказував на сюжетну подібність цього твору із «Пробами» М. де Монтеня, що при «пошукуванні в старинній літературі виказали паралельні оповідання між іншим у Монтеня» [2, т. 25, с. 250]. Ще раз І. Франко згадав М. де Монтеня у передмові до Кулішевого перекладу «Гамлета», полемізуючи із думкою деяких критиків про те, що монолог Гамлета «Чи бути, чи не бути», а також «деякі думки, висловлені в тій трагедії», були підказані «писаннями італіянського філософа Джордано Бруно, котрий, як звісно, якийсь час пробув у Англії» [2, т. 32, с. 165]. І. Франко писав: «Чи Шекспір читав Брунові італійські твори, сього не знаємо. Ті ж філософські погляди, які є в Гамлеті, виясняються добре і без гіпотези про вплив Бруно, головню впливом французького філософа Монтеня, з котрого “Essay” є дещо майже дослівно в Гамлетових репліках. Ті “Essay” міг Шекспір читати по-французьки або й по-англійськи, бо їх переклав ще 1595 р. на англійську мову Флоріо, що був так само зближений до двора графа Саутемптона, як і Шекспір» [2, т. 32, с. 166].

Посилаючись на тритомному монографію про Вільяма Шекспіра авторства данського історика літератури Георга Брандеса, І. Франко подавав дві паралелі до Гамлетових слів про «згромадження політичних черв'яків» та твердження про те, що «ніщо само в собі не є ні зле, ні добре, а тільки наша думка робить його ським чи таким» з «Есеїв» М. де Монтеня, називаючи твір французького філософа одним із тих головних елементів, «з яких зложилася та чудова цілість, що її критики справедливо називають “першою філософічною драмою новіших часів”» [2, т. 32, с. 166].

До М. де Монтеня І. Франко знов звернувся у статті «Задачі і метод літератури» (1891), порушивши питання про необхідність викидати з історії літератури «небезпеченство пустої фразеології та сухості», позбуватися голослівного естетизування, вміти розрізняти велике від малого. Автор статті подавав міркування М. де Монтеня, що його згадав у своїй праці «Розмови по понеділках» французький критик О. Сент-Бев: «...ми те тільки й робимо, що пояснюємо одні одних; аж кишить коментаріями на авторів, аж рвуться всі за ними. Головна і найважливіша наука нашого віку чи ж не є наука розуміння учених?» [2, т. 41, с. 15].

Література французького **класицизму** знайшла своє трактування у Франковій оцінці творчості Н. Буало, П. Корнеля, Ж. Расіна, Ж. Б. Мольєра та Ф. Фенелона.

Творчості Н. Буало І. Франко торкнувся епізодично у розділі I «Теорія і розвій історії

літератури» праці «Історія української літератури. ч. I. Від початків українського письменства до Івана Котляревського» (1907), згадуючи про ту полеміку, яка розпочалася в Німеччині XVIII століття завдяки імпульсові, що дали «великі класики німецької літератури, особливо Лессінг, Гердер, Шіллер і Гете» [2, т. 40, с. 17]. І. Франко зазначив, що розквіт національної літератури в Німеччині при кінці XVIII століття почався реакцією проти французької поетики, витвореної завдяки писанням Буало-Депрео, який виробив, як писав І. Франко, «острий і тіснозорий кодекс приписів, що до крайності стіснявав поетичну творчість і наломлював її до нібито салонові конвенціональності» [2, т. 40, с. 17].

Епізодично згадав І. Франко і роман французького письменника XVII століття Фенелона «Пригоди Телемака», назвавши його «знаменитим романом», який був зразком твору, що прийшов на зміну попереднім лицарським романам і подав читачеві інших героїв – ніжні, вразливі постаті, що відзначаються всілякими чеснотами і люблять, як писав автор статті, «цілими годинами розводитись про обов'язки, благородні почуття, любов і ввічливість» [2, т. 28, с. 179].

Особливо варто наголосити на місці двох французьких драматургів XVII століття у літературному доробку І. Франка – Ж. Расіна та Ж. Б. Мольєра. Згадку про Ж. Расіна тричі зустрічаємо у творах Каменяра – зокрема в оповіданні «Борис Граб» (1890). Талановитий і здібний учень Борис Граб за порадою вчителя Міхонського, «вельми оригінальної і симпатичної постаті», який був «рідкою появою між гімназійними вчителями», «прочитав усі найкращі твори Гете, Шіллера, Лессінга та Віланда»: «за принукою Міхонського, він зараз у п'ятій класі записався на французьке і по двох роках дійшов до того, що міг в оригіналі читати Мольєра, Расіна та Корнеля» [2, т. 18, с. 186].

Інші поодинокі репліки І. Франка про Ж. Расіна свідчили про його добру обізнаність із творчістю цього драматурга («найбільший драматург давньої Франції»), який, як зазначив І. Франко, добре передавав потреби свого часу.

Мольєр присутній у літературній творчості І. Франка з 1888 до 1914 року. Саме у перших числах 1914 року Каменяра закінчив переклад трагедії Олександра Пушкіна «Скупий рицар», незвичайно ефективного драматичного образка, до якого додав коротку післямову, в якій порівнював цей твір із п'ятиактовою комедією Ж. Б. Мольєра «Скупар». Французький драматург на відміну від О. Пушкіна, який своїм скупарем дав таку чудову характеристику, що її можна вважати чудом поетичної творчості, «зумів підглядіти скупість із її слабих та смішних боків і замість відстрашаючого прикладу дав зовсім плоску та пусту експірацію – задоволення скупаря зворотом украденої йому скриньки з грішми...» [2, т. 11, с. 213].

Одне із джерел Франкового пізнання творчості Ж. Б. Мольєра (а також Рабле) з'ясуємо у його листі до Агатангела Кримського від 21 травня 1892 р.: «Щире спасибі Вам за те, що дали мої новели до прочитання такому чоловікові, як Веселовський, котрого праці про Рабле і Мольєра, а особливо прекрасну роботу про західний вплив у російській літературі я читав давно і дуже затямив» [2, т. 49, с. 334].

Окремі згадки про Ж. Б. Мольєра у працях І. Франка пов'язані зі становленням галицького театру; зокрема у статті «Руський театр в Галичині» український письменник згадав про переробку Мольєрової комедії «Жорж Данден», «приноровленої до галицького життя початкуючим ще тоді писателем Іваном Наумовичем під назвою “Триць Мазниця”» [2, т. 26, с. 360–361]. Згадав І. Франко і «талановитого писателя» Павла Свого (Павлин Свенціцький-Стахурський), «звісного польського писателя» [2, т. 28, с. 201], «котрий зайнявся перекладанням і перероблюванням многих штук для руського театру. В двох літах викінчив він около двадцяти утворів, взятих з Мольєра, Фредри, Коженювського і др.» [2, т. 26, с. 365].

До іншої комедії Ж. Б. Мольєра І. Франко звернувся у статті «Гайота. Новели» (1888), помістивши комедію «Мізантроп» (у тексті «Ханжа») серед тих творів, які «вражають глибиною спостереження і гостро ставлять перед читачем найважливіші і найболучіші проблеми буття...». Окрім того, вони «залишають у нашій свідомості важке і сильне враження». Комедію Ж. Б. Мольєра І. Франко зараховував до творів першої групи, серед яких ставив «Антигону», «Дон-Кіхота», «Короля Ліра», «Фауста», «Мертві душі» або «Жерміналь» [2, т. 27, с. 123].

Про комедію Ж. Б. Мольєра «Скупар» І. Франко згадав у статті «Русько-український театр» (історичні обриси) (1894), розповідаючи про польський театр у Києві, що проіснував від початку століття і до 60-х років; трупа директора Ленкавського якраз і ставила згадану комедію французького драматурга поряд із «Гамлетом», «Розбійниками», творами Скріба, Фредра та ін. [2, т. 29, с. 314]. У розділі III цієї ж праці її автор нагадав про нову переробку комедії Ж. Б. Мольєра «George Dandin», яка була відома завдяки Іванові Наумовичу, а тепер дістала назву «Гаврило Бамбула» у переробці П. Свенціцького і «досить довго держалася на сцені руського театру» [2, т. 29, с. 332].

Окремі твори Мольєра І. Франко згадував опосередковано: наприклад, зазначаючи, що після перегляду вистави Мольєрового «Скупаря» у Гергарта Гауптмана виникла ідея написати комедію «Kollege Crampton», у якій уперше попробував бути веселим: «Звісно, його веселість вийшла потрохи подібна до танцю слона» [2, т. 31, с. 149]. І ще один приклад: стаття «Конрад Фердинанд Мейер і його твори», в якій І. Франко подавав автобіографічну замітку письменника, де той говорив так: «В часі того першого побуту (в Лозанні і Женеві. – Я. К.), я віддався без опору враженням французької літератури, впивався класиками і новочасними списателями, класичною комікою Мольєра не менше, як ліричним шампаном Альфреда де Мюссе» [2, т. 31, с. 423–424].

Цікавою є інформація І. Франка у «Передмові» до комедії В. Шекспіра «Приборкана гоструха» у перекладі Пантелеймона Куліша, де автор вказав на те джерело, яке використав Мольєр при написанні комедії «Школа чоловіків»; ним було, як зазначив І. Франко, фавльє безіменного трувера «Про виправлену даму», запозичене з іспанського джерела: «Ще в XIV віці розійшлося по західній Європі, правдоподібно в Іспанії, оповідання про уговкання непокірної жінки» [2, т. 32, с. 172].

Декілька разів І. Франко звертався до переробки комедії Ж. Б. Мольєра «Жорж Данден». У розділі III «Наумович – поет» статті «Із історії москвофільського письменства в Галичині», надрукованій 1899 року, згадавши про переробку І. Наумовича, яка була «не переклад, а переробка прозою», І. Франко писав: «композиція вийшла незугарна і зовсім неправдоподібна [...] із безсмертного твору Мольєра зроблено безглуздий плиткий фарс, приперчений хіба нападами Гриця проти шляхти» [2, т. 31, с. 472].

Ще одну репліку про цю переробку Мольєрової комедії знаходимо у розділі III обширної статті І. Франка «Українсько-руська (малоруська) література» (1898). Розповідаючи про перші українські театральні вистави 1848 року, І. Франко згадав: «...заохочені успіхом українських п'єс, взялися деякі українці перекладати або переробляти чужі театральні п'єси для української сцени [...] Іван Наумович (переробив) Мольєрову комедію "George Dandin"» [2, т. 41, с. 96–97].

У розділі XXXIX про 50-ті роки в Галичині «Нарису історії українсько-руської літератури до 1890 р.» (1910) український письменник знову говорив про роботу Івана Наумовича: «Іван Наумович розпочав свою літературну діяльність 1849 р. в Гушалевичевій

“Пчолі” переробкою Мольєрової комедії “George Dandin” під не дуже естетичним заголовком “Гриць Мазниця” на популярну оперетку» [2, т. 41, с. 294].

На противагу такій не дуже прихильній оцінці переробки І. Наумовича, Каменяр був кращої думки про переробку тієї ж комедії Ж. Б. Мольєра П. Свенціцьким, про що написав у розділі XLII «60-ті роки в Галичині» тієї ж статті: «Пізніше надрукував той самий Свенціцький під псевдонімом Д. Лозовський гарну переробку Мольєрової комедії “George Dandin” під заголовком “Гаврило Бамбула”» [2, т. 41, с. 320].

Окремі згадки про Ж. Б. Мольєра дотичні і до творчості В. Самійленка: І. Франко називав майстерним переклад Мольєрового «Тартюфа», що належав українському поетові [2, т. 37, с. 203]; а у статті «“Каменяр”. Український текст і польський переклад. Децю про штуку перекладання» (1911) помістив В. Самійленка у «досить поважний ряд перекладачів», яких «придбало собі наше нове національне письменство» як тлумача Мольєрового «Тартюфа» [2, т. 39, с. 8].

Високу оцінку Самійленкові-перекладачеві І. Франко дав у статті «Южнорусская литература», що опубліковано у томі 41 «Энциклопедического словаря Ф. А. Брокгауза и И. А. Ефрона» (СПб., 1904): «Не менее своеобразный талант обнаружил Вл. Самийленко, один из лучших мастеров украинского языка, автор лирических стихотворений, переводчик “Тартюфа” Мольера...» [2, т. 41, с. 154].

Знову ж про цей переклад І. Франко говорив у статті «Українці», що вперше побачила світ 1911 року угорською мовою у Будапешті, характеризуючи В. Самійленка як «майстра вишуканої форми, чудового лірика й сатирика, якому завдячуємо гарними перекладами “Пекла” Данте і “Тартюфа” Мольєра» [2, т. 41, с. 192].

Згадки про драматурга-класициста Ж. Расіна знаходимо у літературних текстах І. Франка, зокрема в оповіданні «Борис Граб». До Ж. Расіна звертався І. Франко, мовлячи про неправильне розуміння класицизму того часу, в якому він себе виявляв літературознавцем Гавриловим (1900), а також згадуючи Шиллерів переклад Расінової «Федри», вивчення якого дає можливість «глибоко заглянути в особливості тих поетів німецьких і французьких» [2, т. 41, с. 10].

Література французького **Просвітництва** представлена в І. Франка іменами Вольтера, Жана-Жака Руссо, Дені Дідро і П'єра Огостена Бомарше. Якщо прізвище французького драматурга лише епізодично згадане у перекладі пушкінського «Моцарт і Сальєрі», то про Вольтера український письменник висловлювався багато і часто.

В українське літературознавство Вольтер прийшов ще у 40-х роках ХІХ століття. Із творчістю французького просвітника був обізнаний Т. Шевченко. У повісті «Прогулка с удовольствием и не без морали» Кобзар іронічно згадував двотомне видання «Переписка Екатерины Великой с господином Вольтером» (М., 1803), яке нерозважно придбав його слуга Трохим, полакомившись на привабливу поліграфію. Т. Шевченко називав Вольтера «фернейським мудрецем».

У колі літературних зацікавлень І. Франка постійно був Вольтер. У 41-му сонеті «А за що ж ми терпіли муки й мерли?» з циклу «Тюремні сонети» поет виводить образ Даміяна (Дамієна), чоловіка, який поранив короля Людовіка ХV і був за це жорстоко покараний. Сонет закінчувався словами:

Цілу годину вмирав, тиран!
Посивів з болю! І було це вчора,
В Парижі славнім, в вік Руссо й Вольтера.

Про неабиякий вплив Вольтерових драм «Магомет» і «Танкред» на Йогана Вольфганга Гете «нової доби», коли в нього встановилися тісні контакти з Йоганном Фрідріхом Шіллером, писав І. Франко у «Передмові» до перекладу поеми Й. В. Гете «Геракл і Доротея» (1913).

У своїх статтях І. Франко торкався і різних документальних подробиць із життя Вольтера, використовуючи їх для ілюстрування тієї чи іншої думки. Зокрема у статті «Іван Сергійович Тургенєв» (1883), говорячи про двоїстість росіян у їхніх звичках, І. Франко писав: «... (ту дивну двоїстість) можемо прослідкувати від часів Катерини, що то переписувалась з Вольтером і енциклопедистами о всіх найновіших течіях західноєвропейського лібералізму, а рівночасно писала грамоти, роздаровуючи тисячі вольних козаків і величезні простори української землі своїм підхлібникам та любовникам, або слала на тортури тих немногих вольнодумних людей, які посміли зародитись у її окруженні (писателя Радішева). Мов чорна нитка, тягнеться те внутрішнє роздвоєння в характерах російських інтелігентних людей аж до нинішніх днів» [2, т. 26, с. 293–294].

Постать французького просвітника, його філософські погляди та літературна діяльність були доброю нагодою для І. Франка висвітлити певні тенденції у розвитку тієї чи іншої літератури чи навіть дослідити порівняльні явища у різних національних літературах. Судження, які І. Франко висловив про Вольтера, свідчать про його добру обізнаність із творчістю французького письменника. Цікаво тут нагадати ремінісценцію І. Франка зі статті «Нове видання Шекспіра» (1894), з нагадуванням про відому думку Вольтера стосовно В. Шекспіра: «...це геній могутній, але дикий, варварський, до якого майже не можна застосувати естетичних критеріїв» [2, т. 29, с. 171]; або ще дві репліки: «Тут 1818 р. написаний був “Мазепа” почасті на підставі Вольтерової “Історії Карла XII”» [2, т. 29, с. 289] (стаття «Лорд Байрон», (1894)); «Дивне враження роблять ті вірші. Вони поперед усього для читача трудні, а деякі поеми, особливо давні, належать до того роду літератури, котрий не любив Вольтер, до скучного» [2, т. 31, с. 403] (стаття «Сучасні польські поети» (1899 р.)).

Маємо ще декілька епізодичних Франкових згадок стосовно Вольтера: про його французький переклад апокрифів, виконаний під псевдонімом «абат Біжі», що з'явився в Лондоні 1779 року (Вольтер зробив цей переклад у 1769 році); про Гетеві переклади з Вольтера, що «дають змогу глибоко заглянути в особливості стилю німецьких і французьких літераторів»; та інші репліки, які висвітлюють різні суспільно-політичні питання, в яких опосередковано згаданий Вольтер.

Творчість Д. Дідро знайшла епізодичне трактування у літературознавчих працях І. Франка насамперед як спадщина того філософа-просвітника, із діяльністю якого (так само, як і Г. Е. Лессінга) закінчується *«закам'янілість літературних і естетичних понять часів середини XVIII ст.»*. Франкову оцінку філософа-просвітника, висловлену опосередковано, читаємо у статті «Олександр Герцен» (1911): «Своїм дотепом, однаково проречистим, як і іронічним, силою своїх спостережень, оригінальністю своїх помислів, невичерпною чутливістю та силою співчуття до всього, що терпить і кохає, своєю бурхливою геніальністю Герцен пригадає Дідро» [2, т. 38, с. 537].

Ще одна репліка, пов'язана із Д. Дідро, стосувалася Франкового перекладу окремих глав праці Фрідріха Енгельса «Анти-Дюрінг», зробленого протягом 1878–1879 років, де читаємо: «... поза обсягом властивої філософії уміли й вони (французькі філософи 18 віку. – Я. К.) творити взірцеві праці діалектичні – пригадаєм тільки Дідрового “Братанича Рамо” і розвідку Руссо “Про початок нерівності між людьми”» [2, т. 45, с. 470]. Згадав французького

просвітника І. Франко й у статті «Університети в Росії» (друкувалася 1887 року на сторінках газети «Kurjer Lwowski»), подавши коротку репліку, пов'язану з одним із епізодів життя просвітника: «За правління Катерини II, приятельки і прихильниці Вольтера й Дідро, стан університетів поліпшився» [2, т. 46, кн. 1, с. 494].

Повніше І. Франко писав про Ж.-Ж. Руссо. Мабуть, перша згадка про французького просвітника у літературознавчій спадщині І. Франка датується 1879 роком і пов'язана із перекладом «Каїна» Дж. Г. Байрона. Подаючи до своєї інтерпретації цього твору «Замітки перекладчика», І. Франко писав про «широкі погляди, конечні для життя», які «браліся від вісімнадцятивікових мислителів, переважно від Руссо з одного, а Юма – з другого боку». Теперішня наука, зазначав І. Франко, «після широких, хоть пустих ідей XVIII віку [...] своїм сучасним не могла ще нічого дати, а найменш усього – широкого світогляду, принципів і успокоєння» [2, т. 12, с. 643].

Як уже мовилося при характеристиці Франкового сприйняття французькомовних письменників, він часто знаходив подібні сюжети, проводив паралелі між творчістю письменників різних національних літератур. У «Передмові» до перекладу твору «Маркіза О...» І. Франко вказував, що «пошукування в старій літературі виказали паралельні оповідання і у Руссо, і у Монтеня, і у Сервантеса [...]». Та проте треба сказати, що жоден із цих авторів не зробив із сеї теми твору, що міг би хоч потрохи видержати порівняння з Клейстовою новелою» [2, т. 25, с. 250–251].

У «Передмові» до українського видання Шиллерової драми «Вільгельм Телль» (1887) І. Франко вбачав джерело доктрини німецького письменника («Народ, полишений сам собі, близький природі, живе сумирним, ідилічним життям; чужий наїзник вносить в те життя розклад і руїну») у «доктрині Руссо про суспільний договір і природний стан людей» [2, т. 27, с. 119–120]. Знову до Ж.-Ж. Руссо український критик звернувся у статті «Передне слово» (1889) до видання «Шевченко Т. Г. Перебендя» (Львів, 1889), трактуючи питання про «протиставлення поета оточуючій його суспільності». Говорячи про XVIII століття, коли «починається рішучий зворот в поглядах на відносини поета до суспільності», І. Франко писав: «Вік той, що породив знамениті трактати Руссо о вихованні нормальної одиниці людської (Emili) і о повороті людей на лоно природи, що оголосив “Права чоловіка” яко основу цілої суспільної будови, мусив безмірно піднести вагу одиниці людської» [2, т. 27, с. 288–289]. Про новаторство французького просвітника писав І. Франко у статті «Влада землі в сучасному романі» (1891), згадуючи «Нову Елоїзу» серед нових типів роману XVIII ст.: «...твір незвичайно важливий в історії літератури, в якому поруч з давнім теоретизуванням і моралізаторством бачимо глибокий аналіз складних психологічних явищ» [2, т. 28, с. 179]. І трохи далі зазначав: «Руссо чи не одним з перших ввів до роману опис природи. Суспільного тла та його зв'язку з героєм не торкався ані він, ані Гете, внаслідок чого як розвиток героїв, так і їх характеристика в цих романах немов повисали в повітрі; вони здаються нам тепер блідими, невиразними...» [2, т. 28, с. 180].

Окремі Франкові репліки про Ж.-Ж. Руссо часто пов'язані не так із його літературними творами, як із філософськими поглядами, що знаходили своє переосмислення у творчості різних письменників. Зокрема, у промові «Шевченко – ляхам» (1904), І. Франко стверджував, що основний погляд «Золотої думи» Богдана Залеського був вироблений не на основі історії, «а на основі філософії Руссо про всевітню ідилію, якою починалася історія людського роду, про повне щастя чоловіка в стані природнім і про дисгармонію, яку в те щастя внесла пізніша цивілізація» [2, т. 35, с. 176]. Б. Залеський переніс «сю ідею живцем в

первочини русько-польської історії», а «Шевченко взяв сей погляд на первісну козацько-польську ідилію» [2, т. 35, с. 176].

Цікавим моментом у трактуванні постаті французького просвітника є ті думки, які висловлював І. Франко стосовно порівняння філософських поглядів Ж.-Ж. Руссо та Григорія Сковороди. У праці «План викладів історії літератури руської. Спеціальні курси. Мотиви» (1894–1895) І. Франко писав: «Рівночасно бачимо на Лівобережній Україні ще одного предтечу нової епохи – Гр. Сковороду, у котрого виявляється відворотне відношення в старій, трохи навіть схоластичній формі – нові ідеї європейської філософії і етики, ті самі ідеї рівності людей, простоти і натуральних їх взаємних відносин, котрі у Франції проповідував Руссо» [2, т. 41, с. 44]. До порівняння двох філософів І. Франко ще раз звернувся 1910 року у праці «Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 р.» в розділі «XXVIII. Православні письменники XVIII віку»: «Остатній визначний муж XVIII віку, про якого тут треба дещо сказати, був Григорій Сковорода. Він лишив по собі багато писань, переважно містично-філософічного характеру, і являється zarazом третім оригінальним типом письменника-мандрівця, що, подібно до свого сучасника Жана-Жака Руссо, всім своїм життям проповідує відречення від гідностей і почесей світу, від ученої чи урядової кар'єри і поворот до найпростішого, ніби природного життя» [2, т. 41, с. 256–257].

Часте звернення до трактатів Ж.-Ж. Руссо знаходимо в економічних та філософських працях І. Франка, в яких, зокрема, говорилося про громадське володіння землею тощо. Посиланням на Ж.-Ж. Руссо та Габрієла Бонно де Маблі розпочинав І. Франко свою статтю «Удержавнення землі» (1888): «Погляд, що приватна власність землі і нерозумно з нею зв'язані чини і решта – се головні причини суспільної нужди та економічної нерівності між людьми, зовсім не новий. Поминаючи давніших утопістів, сей погляд досить виразно висловляли вже в половині XVIII в. Руссо та Маблі» [2, т. 44, кн. 2, с. 106].

До постаті французького просвітника І. Франко звертався у працях 1881 року «Католицький панславізм», «Мислі о еволюції в історії людськості», «Чого хоче галицька робітницька громада?». В останній праці І. Франко згадував Ж.-Ж. Руссо серед тих французьких учених і мислячих людей, які «в XVIII віці живо займалися думками про поправу життя людського і улагодження його по правді і справедливості» [2, т. 45, с. 156].

Глибше трактування суспільних доктрин Ж.-Ж. Руссо подав І. Франко у праці «Що таке поступ?» (1903), звернувшись до проблеми людської нерівності: «Ще в XVIII віці французький учений Руссо сказав, що люди віддалилися від природи. Первісні люди, що жили на лоні природи і підлягали її законам, були всі собі рівні, не знали несправедливого поділу багатства ні знання» [2, т. 45, с. 324]. Порівнюючи цю думку французького просвітника із думкою «славного російського повістяра» Льва Толстого, який стверджував, що «всій нерівності між людьми винен поділ праці», І. Франко писав: «Нема що й говорити про те, що думка Толстого і його попередника Руссо, то властиво заперечення поступу» [2, т. 45, с. 325].

Ще раз опосередковано до суспільних поглядів Ж.-Ж. Руссо І. Франко звернувся опрацьовуючи вже згаданий у цій статті переклад «Початок і теорія соціалізму Фрідріха Енгельса» (1878–1879), де Ф. Енгельс говорив про «руссівську умову суспільну», яка «не видержала проби», а сама «суспільна умова Жана-Жака Руссо стала дійсним фактом в тероризмі»: «Розумна держава, розумна суспільність мала бути улагоджена; все що протвилося вічному розумові, мало без милосердя бути зруйноване [...]. Коли ж французька революція перевела в діло тоту розумну суспільність і розумну державу, то показалося, що

нові порядки, хоч і далеко розумніші від давніх, все ж таки не були абсолютно розумними. Розумна держава розлетілася швидко на кусні» [2, т. 45, с. 476–477].

Література французького **романтизму** у дослідженнях І. Франка презентована творчістю Франсуа-Рене де Шатобріана, Альфонса де Ламартіна, Альфреда де Мюссе, Альфреда де Вінї та Жорж Санд. Якщо про Ламартіна і Вінї бачимо лише окремі репліки (про кохання Е. Золя поезією Мюссе, Ламартіна, Вінї, а також можлива розробка теми Мойсея), то стосовно інших письменників І. Франко висловлювався частіше.

Окрема згадка про Ф.-Р. де Шатобріана, датована 1902 роком, стосувалася еволюції естетичних поглядів «одного з найвидніших представників українсько-польської письменницької школи» [2, т. 33, с. 293] М. Грабовського, який, на думку Тадеуша Грабовського, сина письменника, повністю залежав «від французьких критиків та публіцистів клерикально-реакційної школи», серед яких І. Франко згадав і Ф.-Р. Шатобріана.

Розлогіше міркування про французького романтика І. Франко подав у статті того ж року «Соті роковини вродження Віктора Гюго», розповідаючи про літературні зацікавлення молодого школяра: «На однім його шкільнім зошиті з 1816 р. знаходиться приписка: “Хочу бути Шатобріаном або нічим”, Шатобріан був тоді признаний першим поетом Франції» [2, т. 33, с. 225]. І дещо далі І. Франко писав: «Віктор Гюго розпочав свою поетичну кар’єру як рояліст і консерватист, ідучи за провідною зіркою Шатобріана. Сей видавав від 1818 р. часопис “Le Conservateur”; Віктор Гюго 1819 р. з деякими молодими приятелями розпочав видання місячника “Le Conservateur littéraire” в душі крайньо консервативнім і прихильнім до короля» [2, т. 33, с. 225].

Ще раз Ф.-Р. Шатобріан згадувався в літературній спадщині І. Франка 1913 року перекладом політико-сатиричної поеми А. Міцкевича «Петербург», у якій польський поет у розділі V «Перегляд війська» дав негативну характеристику французького письменника, який «дуже гарно Про мучеників також говорив Та як ізроблено його міністром в королівську він попав дружину. Страх полюбив царя він Олександра. Хвалить його в газетах і з трибуни Вінчає, мучеників позабувши, І велича царя, що мучить Польщу» [2, т. 11, с. 328].

Поета-романтика і драматурга А. де Мюссе І. Франко згадав стосовно свого перекладу твору Г. Гейне «Німеччина. Зимова казка», подавши таку примітку: «Альфред де Мюссе – знаменитий французький поет, родився 1810, умер 1857 р., автор прекрасних ліричних пісень, між котрими славні особливо “Ночі”, кількох лірично-епічних поем в душі Байрона (“Намуна”, “Ролла”), кількох комедій і прекрасних повісток; його політичні поезії менше важні» [2, т. 13, с. 520].

Інші згадки про А. де Мюссе пов’язані із іменем Е. Золя, який «любувався в Мюссе» [2, т. 26, с. 111]; впливом Дж. Г. Байрона на молодших французьких письменників – «а з молодших слідами Байрона пішов Альфред де Мюссе» [2, т. 29, с. 292]; із характеристикою поетичної творчості А. Доде: «Його признано талановитим поетом, а Едуард Террі в урядовій газеті бачив в ньому самотнього французького поета, що годен стати наслідником недавно вмерлого Альфреда де Мюссе» [2, т. 31, с. 177].

В іншій статті про Е. Золя – «Еміль Золя, його життя і писання» (1898) – І. Франко розповідав про шкільне життя Е. Золя, «золоту добу в його житті, коли він знайшов двох щирих приятелів, талановитих хлопців – Сезанна і Бая». Саме тоді, продовжував автор статті, «вели вони гарячі розмови, ділилися своїми молодечими думками і чуттями, читали з запалом вірші зразу Віктора Гюго, далі Альфреда Мюссе, або свої літературні проби» [2, т. 31, с. 277]. І. Франко згадував про захоплення лірикою А. де Мюссе, переповідаючи

автобіографію К. Ф. Мейера, а також у праці «Життя Івана Федоровича і його часи», характеризуючи XIX століття, «коли сімена, кинені великими руками кінця XVIII і початку XIX століття, не замерли, але сходили». І далі у цій же праці: «Всюди в Європі проявлялося глухе невдоволення, хоч наразі й притасне перед напором грубої сили. В літературі чимраз замітнішими ставали голоси представителів того невдоволення, того “болю над горем цілого світу” (“Weltschmerz”), голоси Байрона, Мюссе, Гейне» [2, т. 46, кн. 1, с. 24–25].

Серед Франкових зацікавлень французькими романтиками знаходимо і постать Жорж Санд. Творчість французької письменниці І. Франко трактував у площині «новішого жіночого руху, що його для Польщі репрезентує ще Жорж Занд» (стаття «Марія Конопніцька», 1902 р.) [2, т. 33, с. 376].

Повніше І. Франко висловився про Жорж Санд у статті «Тарас Шевченко» (1891), пов'язуючи її творчість із появою в європейській літературі 40-х років XIX ст. «простого сільського мужика»: «Аж близько 1840 р. майже у всіх європейських літературах починають з'являтися твори, в яких мужик стає героєм, а життя його – головною темою талановитих літературних творів. У Франції з такими оповіданнями виступає жінка, геніальна заступниця жіноцтва – Жорж Занд, видаючи “La Mare du Diable” та “François de Champri” та інші талановиті новели з французького мужицького життя» [2, т. 39, с. 248].

Епізодично про французьку письменницю І. Франко говорив і в статті «Українці», зазначивши, що «Квітка (Квітка-Оснoв'яненко. – Я. К.) є основоположником української сільської повісті – набагато років раніше від Жорж Санд і від Ауербаха» [2, т. 41, с. 181]. Згадана письменниця і в статті «Подуви весни в Росії» (1904), де І. Франко писав про ліберальні погляди, що в 40-х роках XIX століття почали вироблятися серед чільних кіл російської інтелігенції. Ті погляди, зазначив І. Франко, становили теоретично і «гуманістичні ідеї в тогочасній повісті Жорж Санда» [2, т. 45, с. 350].

Короткою реплікою згадав І. Франко ще одного письменника і поета Бернардена де Сен-П'єра (1737–1814), представника сентименталізму, автора ідилії «Поль і Віргінія». У статті «Українська література в 1888 р.» (стаття друкована 1889 року) І. Франко говорив про «дещо більше пожвавлення в галузі поетичних перекладів». Відзначивши переклад «Орлеанської діви» Й. Ф. Шиллера, який зробив Євген Горницький, критик писав і про видання окремою книжкою перекладу повісті Бернардена де Сен-П'єра: «Обидва переклади як щодо мови, так і щодо поетичної форми, ще залишають чимало бажати, але *stat pro facto voluntas*» [2, т. 27, с. 268].

Список романтиків-прозаїків XIX століття у трактуванні І. Франка завершували батько і син Дюма, які фрагментарно згадувалися у статтях критика чи то стосовно тих впливів, які відчували на собі галицькі русини, чи як відповідь на певні полемічні статті, або ж при поданні літературних пошуків Е. Золя, якому доводилося змагатися зі суспільством зачарованим, між іншим, творами Дюма-сина. У статті «Еміль Золя і його твори» (1878) І. Франко назвав Олександра Дюма-сина «джентльменським талантиком», який панував певний час в літературі, заважаючи справжнім талантам сподіватися на швидке визнання [2, т. 26, с. 97]. Знайомство І. Франка із творчістю Дюма-батька датувалося 1873–1874 роками, коли він прочитав, як сам писав в оповіданні «Гірчичне зерно», «одну (повість. – Я. К.) Дюма» [2, т. 21, с. 325].

Зацікавлення І. Франка французькими реалістами XIX століття стосувалося насамперед Бальзака, Ежена Сю, а з пізніших Жуля Верна, Еркмана П'єра Шатріана, Шевальє тощо. Лише епізодично згадав І. Франко Проспера Меріме, написавши у статті «Осип Бодянський»

(1903) таке: «Цікаво, що тоді, як Бодянський був ще студентом і знав пісні Караджича, великий центральний поет Пушкін піймався на тому, що повірив фальшиво-сербським пісням на французькій мові, котрі видав Меріме, і перевів їх за настоящі» [2, т. 34, с. 439].

Двічі І. Франко писав про Жуля Верна; обидві згадки про нього були пов'язані із трактуванням творчості Марка Вовчка: «Потім вона кинулася перекладати з французької на російську мову і переклала між іншим більшість фантастичних романів Жуля Верна, казки Андерсена і т. і.» («Марія Маркович (Марко Вовчок). Посмертна згадка», 1907) [2, т. 37, с. 278]. І ще одна репліка знову про Марка Вовчка із «Нарису історії українсько-руської літератури до 1890 р.»: «В пізніших роках свого життя проведених почасти в Парижі, почасти в Петербурзі, і докінчених таки на Україні, вона писала багато по-російськи і переклала деякі повісті Жюль Верна на російську мову» [2, т. 41, с. 202].

З особливою увагою І. Франко поставився до творчості О. де Бальзака та Е. Сю. Окремі згадки, ремінісценції про французького письменника Е. Сю (1804–1857) час від часу знаходимо в художніх текстах і критичних студіях письменника: «З гарячковою жадобою кинувся він (Тоньо. – Я. К.) читати книжки; читав, що попадалось йому в руки, без розбору і ладу, починаючи Шекспіром, а кінчаючи Еженом Сю. Але ніде не находив вдоволення, чи радше сказати, ніщо з прочитаного не западало йому доволі глибоко в душу» («Не спитавши броду») [2, т. 18, с. 329].

У згаданому вже оповіданні «Гірчичне зерно» І. Франко зізнавався в тому, що гімназистом прочитав «деякі з “Сімох смертельних гріхів” Сю» [2, т. 21, с. 325], заохочений до читання Лімбахом, батьком його товариша по гімназії.

До творчості французького письменника Каменяр звертався у своїх критичних студіях – «Критичні письма о галицькій інтелігенції. Письмо перше» (1878), мовлячи про Юрія Федьковича, з якого «остався ще мізерніший драматик, пародіюючий Шекспіра та засновуючий драми на фантастичних, гарячкових споминках з “Вічного Жида” Ежена Сю» [2, т. 26, с. 76]; «Темне царство» (1881), де називав «много читаного Ежена Сю» разом із Жорж Санд «найвидатнішими представниками сенсімонізму в французькій літературі» [2, т. 26, с. 133]; «З галузі науки і літератури» (1891) «план Золя написати великий суспільно-природничий твір про одну родину [...] виник приблизно в 1865-1868 роках. І з погляду задуму, і з погляду виконання він був гідним завершенням всього цього напрямку, розпочатого ще “Вічним Жидом” та “Історією народу” Ежена Сю» [2, т. 28, с. 162]. Ще раз до Е. Сю український письменник звернувся у нарисі «Еміль Золя, його життя і писання», розповідаючи про літературний дебют Е. Золя, коли той «для одної марсельської газети [...] на основі кількох кримінальних процесів написав сенсаційну повість в улюбленім тоді тоні Ежена Сю під заголовком “Тайни Марселя”» [2, т. 31, с. 283].

Причину особливого зацікавлення Е. Сю, письменником, який гостро відгукувався на злидений стан працюючого люду, знаходимо у двох зізнаннях І. Франка. У листі до М. Драгоманова від 26 квітня 1890 року І. Франко подавав своє *curriculum vitae*, в якому, між іншим, писав: «В вищій гімназії я кинувся з жаром до читання всякої всячини: Шекспір, Шіллер, Клопшток, Красіцький, Гете, Ежен Сю...» [2, т. 49, с. 243]. Ще одну інформацію знаходимо у *Postscriptum* до повісті «Петрії і Довбушуки», написаному у листопаді 1912 року. Говорячи про довшу роботу над поправленням рукопису повісті для її видання на пропозицію Володимира Гнатюка у «Бібліотеці для молодіжі», автор пояснював затримку цієї праці тим, що треба було викидати багато зайвих описів ситуацій, покликів до читача, ліричних відступів, авторських рефлексій та моралізацій, плодів незрілої фантазії і т. п.:

«Такі відскоки від простого та природного ходу оповідання були тоді в моді в галицько-руським письменстві, а децю до того додалося в мене під впливом гімназійної лектури, особливо таких письменників, як Шекспір, Шіллер, а ще ближче, спеціально для сеї повісті, німецьких повістей Е.-Т.-А. Гофмана “Kater Mur” і “Elixire des Teufels” та французької повісті Ежена Сю “Вічний Жид”, яку я читав у німецьким перекладі» [2, т. 22, с. 486].

Окремо варто сказати і про те місце, яке займав О. де Бальзак у літературознавчих студіях І. Франка.

Уперше І. Франко згадав про видатного французького романіста у статті «Література, її завдання і найважливіші ціхи» (1878), характеризуючи «всю нову реальну літературну школу», яка втягає «в літературу і психологію, і медицину та патологію, і педагогію, і другі науки». І далі писав: «Тота наукова підкладка і аналіз становить іменно найбільшу вартість сеї нової літератури проти усіх давніших, вона запевняє довговічну стійкість творам таких писателів, як Діккенс, Бальзак, Флобер, Золя, Доде...» [2, т. 26, с. 12].

Судження про Бальзака пов'язувалося в І. Франка із статтями про Е. Золя, одного з найбільш шанованих ним французьких письменників. У статті «Еміль Золя і його твори» І. Франко писав: «Читання повістей Бальзака пробудило в ньому бажання писати...» [2, т. 26, с. 98]. І далі: «Його наступні романи “Заповіт померлої”, “Тереза Ракен” і “Мадлен Ферат” [...] є ніби вступними студіями до майбутньої епопеї. В них автор поступово оволодівав і виробляв відповідно до свого темпераменту ті форми реалістичного роману, котрі створив Бальзак, а пізніше розвинув далі Густав Флобер» [2, т. 26, с. 98]. До оцінки французького письменника як фундатора нової літературної школи звернувся І. Франко і в студії «Темне царство» (1881), говорячи про той «великий поступовий рух, який відбувався у сорокових роках в цілій Західній Європі», коли в літературі поставали нові напрями «... вже Бальзак, і ще перед ним Стендаль, клали підвалини нової, реалістичної школи [...]. Твори [...] особливо Жорж Занда, Бальзака, Сю, Діккенса перекладалися та читалися многими в Росії і мусили показати також немалий вплив» [2, т. 26, с. 133].

У статті того ж року «Еміль Золя. Життєпис» читаємо: «Суха шкільна мертвечина не дуже йому припадала до смаку, тож і поступи його були слабенькі. Зате старався він більше користати поза школою, то читаючи твори таких писателів, як Гюго, Скотта і Бальзака, то блукаючи по місту і його околицях, так живо і вірно описаних в його романах» [2, т. 26, с. 110]. І трохи далі: «Спочатку любувався в Вікторі Гюго, Байроні, Мюссе, а потроху в Ламартіні; аж пізніше прийшли Флобер, Тен і Бальзак, і звернули його дух рішучо до реалізму і аналізування явищ щоденного життя» [2, т. 26, с. 111]. Письменником «великого таланту і запалу» назвав І. Франко у статті «З галузі науки і літератури» О. де Бальзака поряд із Жорж Санд та Віктором Гюго, тими письменниками, для яких головними принципами було «вивчення життя суспільства, пропаганда певних ідей і суспільно-політичних підвалин. Їхні послідовники [...] молоді реалісти, як наприклад, брати Гонкури, Золя, Доде, виходили з тих же засад» [2, т. 28, с. 161–162].

І знову у програмній статті «Влада землі в сучасному романі», мовлячи про розширення рамок роману «в небувалий досі спосіб», І. Франко зазначав, що сучасний роман «обіймає все, що називається людським життям»: «Розуміння тієї істини, що людина – це продукт свого оточення, продовження своїх предків, природи та суспільства, серед яких вона живе, що з усіма цими чинниками вона пов'язана безліччю нерозривних уз, – розуміння цієї правди та її втілення в романі є заслугою французьких реалістів: Бейля-Стендаля, Бальзака та його наступників – Флобера, братів Гонкурів і насамперед – Еміля Золя» [2, т. 28, с. 180].

Про особливе значення реалізму О. де Бальзака писав І. Франко в обширній статті «Інтернаціоналізм і націоналізм у сучасних літературах» (1898), говорячи про нову літературну моду: «Досить буде нагадати літературну історію західно-європейських народів за останніх 30–40 літ. Великий зріст викликав у французькій літературі реалізм Бальзака, Стендаля та Флобера» [2, т. 31, с. 36]. Інформуючи читачів про те, що серед літературних портретів «видних писателів», які Е. Золя подавав у газеті «L'Événement» під назвою «Мармури і гіпси», був і портрет О. де Бальзака, І. Франко, однак, не ідеалізував цього письменника. У статті «Еміль Золя, його життя і писання» зауважував: «... годі заперечити, що з усіх писателів, які в нашій віці силкувалися при помочі артистичних образів передати нам хід великих історичних течій і рефлекси того ходу на різні суспільні верстви, Золя обхопив найширший виднокруг, сягнув найглибше, показав найбільше сміливості в аналізуванні суспільних і індивідуальних хороб. Ані Толстой в “Войне и мире”, ані Бальзак у своїй “La comédie humaine” не розвернули такої широкої і таким одноцілим духом пройнятої картини, як Золя» [2, т. 31, с. 301–302].

Знаємо, що І. Франко постійно стежив за усіма новинками літературознавчої критики. Відгукнувшись на працю «Іпполіт Тен. Нариси із старинного світу в українському перекладі», яку публікували 1905 року у серійному виданні «Літературно-наукової бібліотеки», І. Франко наголосив, що І. Тен відіграв дуже значну роль у новішому розвитку літературної критики у Франції і «досі вважається великим майстром реалістичної критики. Власне в дрібних його нарисах (згадаю, прим., славний нарис про Бальзака) показується його майстерство не раз краще, як у великих працях» [2, т. 37, с. 7]. «Славний нарис про Бальзака» був опублікований у Парижі 1858 р. під назвою «Бальзак». Можливо, що І. Франко мав намір у наступних випусках бібліотеки подати і цей нарис І. Тена, завершуючи свою репліку таким реченням: «За сим першим випуском піде вибір дальших Тенових нарисів, головню на теми літературно-історичні» [2, т. 37, с. 7]. Один із творів О. де Бальзака «Батько Горію» І. Франко згадував серед тих 34 томів, які з 1881 року редакція «Діла» почала видавати в додатку «Бібліотеки найзнаменитіших повістей», «щоб задовільнити потребу читання у інтелігентної публіки» [2, т. 41, с. 431]. Попри інколи невдалий переклад (деякі «дуже лихі переклади»), «Бібліотека “Діла” була поважною пробою дати руській публіці лектуру перекладених повістей, а довгенький ряд тих повістей, виданий протягом десятиліття, являється показним вкладом у галицько-руське письменство 80-их років» [2, т. 41, с. 432].

Ще раз І. Франко написав про О. де Бальзака у статті «Нові причинки до історії польської суспільності на Україні в XIX в.» (1902), називаючи його «славним французьким повістярем» [2, т. 47, с. 240].

Не оминув І. Франко О. де Бальзака й у своєму листуванні. Звертаючись до М. Павлика на початку липня 1879 р., запитував: «Але ось, може б, Ви зладили для нас перевід деяких дрібних повісток Бальзака, котрі чув'єм, мають бути дуже хороші. Я читав тільки одну його повість з пізніших, і не дуже ми подобалась» [2, т. 48, с. 194].

І того ж місяця до того ж адресата, говорячи про російську белетристику, хвалив Федора Решетникова та Миколу Помяловського, «котрі з сльозами в очах описували людей живих у тій цілі, щоб їм помочи» і зазначав: «Такі реалісти, по моєму, стоять щирим чуттям і чесним змаганням, хоть і не талантом, вище наших преславних Бальзаків, Флоберів та Жорж Зандів, котрі пишуть про абстрактних людей і за абстрактні інтереси, а не раз і не за інтереси, а для інтересу» [2, т. 48, с. 201].

Поданий у цій статті матеріал дає підстави глибше пізнати, що читав І. Франко особливо в гімназійні роки і що справило на нього неабияке враження; яку еволюцію перейшов той

чи інший письменник у його сприйнятті; що він радив перекладати. Знаємо, що І. Франко не склав такої програми перекладання важливіших творів світової літератури, як це зробила Леся Українка у київській «Плеяді», але постійно говорив про переклад, називаючи його «милою», але «важкою» справою.

Поза увагою у цій статті залишилися окремі прозаїки другої половини XIX століття – брати де Гонкури, П. Шевальє, Е. Еркман, А. Шатріан, П. Бурже, Ж.-Ш.-М. Гюїсманс. Варта уваги наукова проблема, пов'язана із Франковим сприйняттям літературознавчих праць Ш. Сент-Бева, Ж. Леметра, а також мотивація тих перекладів літературознавчих, філософських, соціологічних досліджень французькомовних науковців, що є цікавою сторінкою творчості Каменяра.

Безперечно, глибокого дослідження потребує і явище інтертекстуальності у художній прозі І. Франка, в якій маємо перегуки, натяки, алюзії на певні твори світової літератури. Вивчення усіх цих проблем дало б змогу створити повнішу картину входження французькомовної культури у творчість І. Франка.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. *Кравець Я.* «Quae scripsi, scripsi»: романські літератури у рецепції Івана Франка / Я. Кравець. – Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2014. – 230 с.
2. *Франко І.* Зібрання творів : у 50 т. / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1976–1986.

Стаття надійшла до редакції 21.10.2014

Прийнята до друку 28.10.2014

FRENCH LITERATURE IN IVAN FRANKO'S LITERARY STUDIES (PERSONALITIES)

Yarema KRAVETS

*Ivan Franko National University of Lviv, Department of World Literature,
1, Universytetska Str., Lviv, Ukraine, 79000,
e-mail: svitlit@franko.lviv.ua*

Ivan Franko's literary-critical legacy comprises reference to almost fifty personalities of French literature of different times, who have not found their Ukrainian interpretation in his translation practice. Ascertaining their place in Ivan Franko's literary criticism allows deeper understanding of the reasons for his interest in a particular writer, the source of his knowledge and evaluation of his heritage, especially in a comparative perspective. The article deals with the assessment of the heritage of Michel de Montaigne, French classicists, Voltaire, Jean-Jacques Rousseau, George Sand, Eugene Sue, Honore de Balzac and other prose writers and playwrights.

It has been emphasized that the material highlighted in the article serves as a ground for a more profound understanding of what Franko had read, especially in his gymnasium years, and what produced a significant impact on his personality; how his reception of a certain writer evolved; and what works he advised for translation. Even though Franko never compiled a programme of translating the most essential works of world literature, unlike Lesya Ukrainka, who produced her programme being a member of Pleyada in Kyiv, he never ceased talking about translation, referring to it as to «mice», but «hard» work.

Keywords: Ivan Franko, French prose and drama, literature studies, French classicists, Voltaire, J. J. Rousseau, H. de Balzac.